

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԵՒՈՐԳ Ե. ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՑԻ ԱԶԳԱՆՊԱՍՏ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ¹

Հայ եկեղեցու պատմության մեջ շատ են նվիրյալ ու հայրենասեր կաթողիկոսները: Նրանցից շատերը դասվել են սրբերի շարքը, նվաճել հայ ժողովրդի սերն ու համակրանքը²: Նրանց շարքում է երջանկահիշատակ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեւորգ Ե. Սուրենյանցը, որի դերը մեծ է եղել ոչ միայն Եկեղեցու, այլև հայ ժողովրդի պատմության մեջ առհասարակ: Նրան վիճակված էր տեսնել իր ազգի եղեռնը, 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը, ՀԱՀ հռչակումը եւ անկումը, Հայաստանի խորհրդայնացումը: Կաթողիկոս, որը, հավանաբար վհատ պահերին, իր գրությունների տակ ստորագրել է «Գէորգ վշտալի կաթողիկոս»³:

Մեր օրերում լսելով Գեւորգ Ե. Սուրենյանցի մասին՝ ակամայից հիշում ենք 1918 թ. մայիսը, երբ Կաթողիկոսը մերժում է բարձրաստիճան հրամանատարության առաջարկը՝ հեռանալ էջմիածնից, իր անձի անվտանգությունը պահպանելու նպատակով, հնչեցնել է տալիս հայոց եկեղեցիների զանգերը եւ ժողովրդին օրհնելով՝ մարտադաշտ է ճանապարհում:

Գեւորգ Ե. Սուրենյանցը (Տփղիսեցի) ծնվել է 1847 թ. օգոստոսի 8-ին Թիֆլիսում: Սովորել է տեղի ռուսական դասական գիմնազիայում, ապա՝ Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի հովանու ներքո գործող Ժառանգավո-

¹ Ստացվել է՝ 22.04.2024, գրախոսվել է՝ 24.04.2024: Էլ. հասցե՝ arevikmeliqyan@gmail.com:

² Հայ Եկեղեցու գահակալների գավազանագիրքը ներառում է 132 կաթողիկոսի, որոնցից 12-ը սրբացվել են Հայ Եկեղեցում: Տես Հայ Եկեղեցու սուրբ կաթողիկոսները, Վաղարշապատ, 2017, էջ 9:

³ «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք ԺԳ., Գէորգ Ե. Սուրենյանց Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1847–1930), փաստաթղթերի եւ նյութերի ժողովածու, Երեւան, 2005, էջ 11:

րաց վարժարանում: 1868 թ. Գեւորգ Ե. Սուրենյանցը⁴ մտնում է Մայր Աթոռի միաբանություն: Նա այն կաթողիկոսներից է, որոնք նախաձեռնել են իրականացրել են ազգանպաստ կարեւոր մի շարք գործեր թե՛ հայրենիքում եւ թե՛ նրա սահմաններից դուրս: Գեւորգ Ե. Սուրենյանցն Ալեքսանդրապոլի առաջնորդական փոխանորդ եղած տարիներին (10. 12. 1878 թ. մինչեւ 01.05. 1881 թ.) ծավալում է բազմաբնույթ գործունեություն՝ վերականգնելով քաղաքի Սբ. Աստվածածին եկեղեցին, բացելով Սբ. Փրկիչ եկեղեցուն կից վարժարանը, իսկ Երեւանի թեմի առաջնորդ (01. 06. 1881 թ. մինչեւ 22. 05. 1887 թ.) եղած ժամանակ հիմնովին նորոգում է Երեւանի բոլոր եկեղեցիները, առաջնորդարանն ու հոգեւոր ատյանը: Երեւանի եկեղեցիներն իրենց արտաքին եւ ներքին բարեկարգ տեսքով, պաշտոնյաների կարգապահությամբ ու նյութական հաշիվների կանոնավորությամբ, դպրոցներն իրենց առաջադիմությամբ եւ բարեկարգությամբ պարտական էին Սուրենյանցի խստապահանջությանը⁵:

Գեւորգ Ե. Սուրենյանցը գործունեություն է ծավալում ոչ միայն եկեղեցական, այլեւ աշխարհիկ կյանքում՝ հատկապես կրթության ոլորտում: Այն տարիներին, երբ Աստրախանի հայ-լուսավորչական թեմի առաջնորդն էր (22. 05. 1887 թ. մինչեւ 03. 02. 1894 թ.), նա վերաբացում է տեղի փակված հայկական ծխական դպրոցը, հայ կրոնի եւ լեզվի ուսուցումը պարտադիր է դարձնում ուսական ուսումնարանում: Եկեղեցական երգչախմբերի որակը բարձրացնելու նպատակով Բաքվից հրավիրում է Կարա-Մուրզային, կազմում է քառաձայն երգչախմբեր, կանոնավորում թեմական-եկեղեցական գործերը եւ կազմակերպում դրամական հանգանակություն Սբ. Էջմիածնի տաճարը նորոգելու նպատակով⁶:

Վրաց-իմերեթյան հայ-լուսավորչական թեմի առաջնորդ (03.02.1894 թ. մինչեւ 08. 01. 1904 թ.) եղած տարիներին կրթական ու դաստիարակչական մեծ հետաքրքրություն է առաջացնում Սուրենյանցի ներկայացրած

⁴ Գեւորգ Ե. Սուրենյանցը վարդապետ է ձեռնադրվում 1872 թ., եպիսկոպոս՝ 1882 թ.: 1874 թ. նշանակվում է Էջմիածնի Գեւորգյան ճեմարանի ուսուցիչ, 1875 թ.՝ Արցախի թեմի առաջնորդ եւ դպրոցների տեսուչ: 1877 թ. ստանձնում է Ագուլիսի Սբ. Թովմա առաքյալ վանքի վանահայրությունը:

⁵ Տ. Ա. քչն. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Գեւորգ Ե. Տփղիսեցի Սուրենյանց, Նշանավոր ճեմարանականներ, Սբ. Էջմիածին, 2009, էջ 70:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 2, գ. 506, թ. 1–12 (ոուսերեն ծառայացուցակից):

«Առաջադրությունը», որտեղ ուշադրության կենտրոնում է հոգեւորականների գործունեությանը: Կարեւոր են հոգեւորականներին ուղղված հորդորները. «...Մի շրջիլ ի հրապարակա եւ ի փողոցս առանց կարեւոր պատճառի, յօրինակ շար ժողովրդեան եւ հոտին եւ յառիթ բամբասանց, ալլ զազատ ժամս նուիրի ընթերցման գրոց եւ ալլ հոգեպարար գրոց»⁷: Գեւորգ եպս. Սուրենյանցի միջնորդությամբ է, որ Մկրտիչ Ա. Վանեցին հայրապետական կոնդակով պաշտոնապես ընդունում է Մակար Եկմալյանի երաժշտական ժառանգության գլուխգործոց համարվող «Պատարագը», որով հիմնավորվում է նրա բազմաձայն կատարումը Հայոց Եկեղեցում:

1906 թ. Գեւորգ Ե. Սուրենյանցը Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի դիվանատան գործերի կառավարիչն էր: Պաշտոնավարելիս նա կարգավորում է ճեմարանի գործերը, ծխական դպրոցների կանոնադրությունը, զբաղվում է թարգմանչական աշխատանքով, աշխատակցում «Արարատ» ամսագրին:

1911 թ. դեկտեմբերի 11–13-ը Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնում տեղի են ունենում կաթողիկոսական ընտրություններ: Ընտրված երկու թեկնածուներից Նիկողայ 2-ը Գեւորգ արք. Սուրենյանցին հաստատում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս եւ հրավիրում արքունիք: Նորընտիր Կաթողիկոսը 1912 թ. մայիսի 2-րդ կեսին մեկնում է Ս. Պետերբուրգ՝ ռուսական գահակալին հավատարմության երդում տալու եւ «Բարձրագույն հրովարտակն» ու վեղարի ազամանդե խաչն ստանալու⁸: 1912 թ. հունիսի 26-ին նա վերադառնում է Մայր Աթոռ, իսկ հուլիսի 1-ին՝ Վարդավառի տոնին, Մայր տաճարում տեղի է ունենում օծման արարողությունը, որը վերածվում է ազգային մեծ տոնախմբության:

Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսի ազգանպաստ գործերի թվում է նաեւ հայ գրերի 1500 եւ հայ տպագրության 400-ամյակը նշելու գործը: Այս կարեւոր իրադարձությունը նշելու նախաձեռնությունն իրենց վրա են վերցնում հայ մտավորականները եւ հոգեւոր դասը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեւորգ Ե.-ի գլխավորությամբ: Ստեղծվում է տոնակատարությունը նախապատրաստող հանձնաժողով, մշակվում է միջոցառումների ծրագիր: 1912 թ. ապրիլի 25-ի Կաթողիկոսի կոնդակով հաստատվում է հայ տպագրության

⁷ ՀԱԱ ֆ. 53, ց. 1, գ. 541, թ. 17 եւ 2րջ.:

⁸ ՀԱԱ ֆ. 57, ց. 2, գ. 257, թ. 2 եւ 2րջ.:

400-ամյակի հոբելյանական հանձնաժողովի կազմը⁹, եւ նշվում տարելիցի մեծ կարեւորությունը. «Բերկրութեամբ սրտի տեսանեմք, զի յամենայն կողմանց մտաւորականք մեր եւ մամուլն փափագին տօնել զ 400-ամեակն հայ տպագրութեան, որ լրանայ յայսմ ամի: Յընթացս շորից դարուց, արդարեւ, ի շնորհս տպագրութեան եւ տպարանաց մերոց ծաղկեցաւ եւ ճոխացաւ մայրենի գրականութիւնը, եւ յառաջադիմեցաւ համայն սիրելի ազգն մեր ըստ մտաւորականի եւ ըստ բարոյականի: 400-ամեայ յոբելեան է տօն համազգային, ուստի եւ ամենեքեան պարտին մասնակից լինել յոբելեանի եւ խորհել վասն յաւերժացունելոյ զայս տօն քաղաքակրթութեան մերոյ՝ ազգօգուտ գործովք եւ ձեռնարկութեամբք...»¹⁰: Հանձնաժողովը քննարկում եւ որոշում է տպագրութեան 400-ամյակի տոնակատարութեանը միացնել նաեւ հայ գրերի գյուտի 1500-ամյակը¹¹: Ժողովրդական մեծ հանդիսության բնույթ կրող տոնակատարութեան նախատոնակն սկսվում է էջմիածնում հոկտեմբերի 12-ի երեկոյան, իսկ հաջորդ օրը միջոցառումը շարունակվում է Օշականում՝ Մեսրոպ Մաշտոցի շիրիմի մոտ¹²: Պատարագից հետո կատարվում է հայրապետական մաղթանք: Այնուհետեւ եկեղեցու բակում՝ դպրոցի շինության առջեւ, Ս. Թարգմանչաց շարականը՝ «Նմանեալ Մովսէսի» երգելուց հետո Կաթողիկոսը դիմում է ժողովրդին. «...Այսօր տօնում ենք մի ազգային-եկեղեցական տօն՝ Հայոց տառերի գիւտի 1500-ամեայ եւ տպագրութեան 400-ամեայ միացեալ յոբելեանը: Այդ գիւտերով ս. Մեսրոպը եւ տպագրութեան մեր մէջ սկիզբ դնողը վերածնեցին մեզ հոգեպէս եւ մտաւորապէս. եւ մեր ինքնուրոյն հոգեւոր մտաւոր կեանքի հիմնաքարը դրեցին. մինչ այդ մենք օտար գրերով եւ լեզուով էինք կատարում մեր եկեղեցու պաշտամունքը, որովհետեւ մենք սեփական գիր չունէինք, ուրեմն տեսէք ինչպիսի մեծ բարիքի են մասնակից արել մեզ մեր սուրբ հայրերը. մենք միշտ երախտապարտ պիտի մնանք մեր մեծ վարդապետներին, քանի որ նրանց շնորհիւ է, որ ունինք գրականութիւն եւ ազգային մտքի ու հոգու զանազանատեսակ գանձեր: Խո-

⁹ Հայ տպագրութեան 400-ամյակի հոբելյանական հանձնաժողովի նախագահն էր դպիր Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը, տէս ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 15, գ. 614, թ. 28:

¹⁰ ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 15, գ. 614, թ. 27 եւ շրջ.: Բնագիր: Զեռագիր:

¹¹ Տպագրութեան 400-ամյակի եւ հայ գրերի գյուտի 1500-ամյակի տոնակատարությունների առթիվ թողարկվել է բացիկ՝ հետեւյալ գրությամբ. «ՅԻՇԱՏԱԿ ՀԱՅ ԳԻՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԻ 1500-ԱՄԵԱՅ Եւ ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 400-ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԴԵՆԵՐՈՒ, Ս. ՅՈՎՀԱՆ ՈՍԿԵՐԵՐԱՆԻ ՎԱՆՔԻՆ ՄԵՋ ՅԵՒԴՈՅԻՍ, 1915 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 15», տէս ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 15, գ. 614, թ. 13:

¹² «Արարատ», 1912, Ժ.—ԺԱ., էջ 896:

նարհուելով նրանց մեծ գործի առաջ, խոնարհուելով նրանց ս. շիրիմների եւ անունների առաջ միահամուռ կատարենք այս մեծ տօնը»: Շարունակելով խոսքը՝ Կաթողիկոսը դիմում է օշականցիներին, որ «յուշարձան-դպրոց կանգնեցնեն ս. Մաշտոցի գերեզմանից ոչ հեռու այս խարխուլ շինութեան փոխարէն»¹³, եւ խոստանում է ինքը եւս աջակից լինել: Ընդառաջելով հայ մտավորականության որոշ շրջանակների ցանկությանը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը որոշում է տոնակատարության ժամանակացույցը երկարացնել, այն է՝ հոբելյանական տարի համարել 1912 թ. հոկտեմբերի 13-ից մինչեւ 1913 թ. հոկտեմբերի 13-ն ընկած ժամանակահատվածը¹⁴:

Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսի գործունեության մեջ շրջադարձային էր 1912 թ., երբ նա գործուն մասնակցություն է ունենում Հայկական հարցի եւ բարենորոգումների առնչությամբ տարվող աշխատանքները համակարգելու գործին: 1912 թ. Բալկանյան պատերազմում թուրքիայի պարտությունը Հայկական հարցի լուծման նոր հույսեր էր արթնացրել: Հայերի շրջանում տիրապետող էր դարձել ռուսական կողմնորոշումը:

Թուրքական կառավարությունը չի ընդառաջում Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարքարանի՝ հայերի նկատմամբ բռնություններին վերջ տալու խնդրագրին: Պատրիարքարանն ստիպված էր դիմել Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնին:

Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Հովհաննես արք. Արշարունին Կաթողիկոսին խնդրում է դիմել ռուսական կառավարությանը՝ նրանից օգնություն հայցելու նպատակով:

Նույն խնդրանքով Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսին է դիմում նաեւ 1912 թ. սեպտեմբերի 19-ին Թիֆլիսում գումարված եկեղեցական եւ առաջնորդական ժողովը:

Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսը 1912 թ. հոկտեմբերի 2-ին հայ ժողովրդի անունից դիմում է Կովկասի փոխարքա կոմս Ի. Վորոնցով-Դաշկովին, որ վերջինս բանակցություններ սկսի ռուսական կայսեր հետ՝ հայերին թուրքական բռնություններից պաշտպանելու խնդրանքով:

Կաթողիկոսի հանձնարարությամբ Սանկտ-Պետերբուրգ մեկնող Հայ Եկեղեցու սինոդի անդամ Մեսրոպ եպս. Տեր-Մովսիսյանի, Կով-

¹³ Տէս նույն տեղում, էջ 899:

¹⁴ Է. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, Հայ գրերի գյուտի 1500 եւ տպագրության 400-ամյակների տոնակատարության արձագանքները ցարական Ռուսաստանի ոստիկանական ղեկարտամենտի փաստաթղթերում, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», թիվ 1–2, 2012, էջ 17:

կասի փոխարքա Վորոնցով-Դաշկովի, Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Ս. Սազոնովի եւ նախարարների խորհրդի նախագահ Վ. Կոկովցեւի հետ հանդիպումներից պարզ է դառնում, որ Ռուսաստանը մտադիր չէ պատերազմել Օսմանյան կայսրության դեմ, բայց պատրաստ է Բալկանյան թնջուկը հարթելու նպատակով Լոնդոնում հրավիրվող տերությունների համաժողովում պաշտպանել Հայկական հարցը¹⁵:

Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսը, հետեւելով Եւրոպայում հատուկ պատվիրակություն ունենալու ռուսական կառավարության խորհրդին, 1912 թ. նոյեմբերի 10-ի 1482 թվակիր կոնդակով եզրկատահայ հասարակական-քաղաքական նշանավոր գործիչ, մեծահարուստ Պողոս Նուբար փաշային (նա այդ ժամանակ գտնվել է Փարիզում) նշանակում է իր լիազոր՝ Բեռլինի դաշնագիրն ստորագրած պետությունների հետ բանակցություններ վարելու համար¹⁶: Վերջինս սիրով տալիս է իր համաձայնությունը՝ անձամբ ընտրելով Ազգային պատվիրակության կազմը:

1912 թ. դեկտեմբերի 21-ին Կ. Պոլսում Հայոց Ազգային ժողովի դռնփակ նիստում որոշվում է պահանջել վեց վիլայեթների ինքնավարության հարցը եւրոպական պետությունների անմիջական վերահսկողության մեջ եւ երաշխիքներով: Գործի ձեռնարկումը վստահվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին:

1912 թ. դեկտեմբերի 22-ին փոխարքա Վորոնցով-Դաշկովը Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսի գրությունը պատասխանում է, որ տվյալ պահին նպատակահարմար չէ կայսերական կառավարության միջամտությունը թուրքահայերի վիճակի բարելավման խնդրին:

Կաթողիկոսը 1912 թ. դեկտեմբերի 24-ին կրկին դիմում է Նիկոլայ 2-րդին՝ խնդրելով, որ Լոնդոնում կայացող դեսպանաժողովում բալկանյան խնդիրների հետ միասին քննության առնվի նաեւ Հայկական հարցը՝ հայկական վեց վիլայեթներում բարենորոգումներ անցկացնելու վերաբերյալ՝ նշելով, որ «եթե հայերը այս անգամ էլ շրջանցվեն, ապա դա հավասարազոր կլինի նրանց վերջնական բնաջնջմանը»¹⁷:

¹⁵ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 28, թ. 6: Տէս նաեւ Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, Պողոս Նուբար փաշան Հայ Ազգային Պատվիրակության նախագահ: Տէս <https://arar.sci.am/dlibra/publication/193120/edition/175466?language=en>:

¹⁶ Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 53:

¹⁷ ՀԱԱ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 26, թ. 17:

Կաթողիկոսի խնդրագիրը Նիկոլայ 2-րդին է հանձնվում 1913 թ. հունվարի 18-ին Ցարսկոյե Սելոյում: Դիմումի ընթերցումից ու Հայկական հարցի մասին Ն. Կոկովցեի զեկուցումը լսելուց հետո կայսրը Կաթողիկոսի խնդրագրի վրա մակագրում է. «Բալկանյան թերակղզում պատերազմի ավարտից հետո», իսկ այնուհետեւ իր ձեռքով ընդգծում. «Թուրքիայի հայերի դրուժյունը բարելավելու համար միջոցներ ձեռնարկելու մասին» բառերը¹⁸: Պարզ էր Ռուսաստանի դիրքորոշումը. «Հայկական հարցը կբարձրացվի ավելի ուշ՝ Բալկանյան պատերազմի առթիվ կայանալիք համաժողովից հետո, առանձին կոնֆերանսում»¹⁹:

Հայկական հարցի լուծման համար միջազգային պայմաններն անբարենպաստ են դառնում, քանի որ դրա քննարկումը ժամանակագրական առումով համընկնում է Բալկանյան երկրորդ պատերազմի հետ: Սկսված Առաջին համաշխարհային պատերազմը վերջ է դնում բարենորոգումների իրականացման ծրագրերին:

Գեորգ Ե. Կաթողիկոսն աշխույժ գործունեություն է ծավալում՝ ՀՅԴ կուսակցության դեմ սկսված «Դաշնակցության գործի»²⁰ դատավարությունը մեղմելու համար: Կաթողիկոս ընտրվելուց հետո՝ 1912 թ. հունիսին, նա մեկնում է Սանկտ-Պետերբուրգ, տեսակցում Նիկոլայ 2-րդին, հանդիպում արդարագատության նախարար Ի. Շչեգլովիչին: Կաթողիկոսը նախարարին խնդրում է «...զիջողաբար վերաբերվել» «Դաշնակցության գործով» բանտարկվածներին, հնարավորինս թեթեւացնել նրանց պատիժները կամ ազատել: Նախարարը խոստանում է որոշ ժամանակ անց ներում շնորհել բանտարկվածներին: 1914 թ. կրկին բարձրացվում է «Դաշնակցության գործով» դատապարտվածների ազատման խնդիրը: Կաթողիկոսը ջանքեր չի խնայում մինչեւ վերջին բանտարկյալին ազատելու համար:

1914 թ. ապրիլի 19-ին նա ուղերձով դիմում է արդարագատության նախարարին՝ նախ հիշեցնելով իր նախորդ ուղերձի մասին, այնուհետեւ ավելացնելով, որ «Դաշնակցություն կուսակցության գործունեության մեջ որեւէ հակապետական գործողություն չի եղել, եւ այն ուղղված է եղել

¹⁸ Մ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 52:

¹⁹ ՀԱԱ ֆ. 57, ց. 5, գ. 19, թ. 12:

²⁰ Ցարական իշխանությունները կեղծ մեղադրանքների հիման վրա ՀՅԴ-ի նկատմամբ հարուցել էին դատական գործ՝ հակացարական քաղաքականություն վարելու, բռնի ուժի գործադրմամբ գոյություն ունեցող կարգերը տապալելու, Անդրկովկասը Ռուսաստանից անջատելու եւ շինծու այլ մեղադրանքներով:

թուրքերի դեմ»։ Կաթողիկոսը ներկայացնում է «Դաշնակցության գործով» դատապարտվածների ցուցակը, որոնք դեռ չէին ստացել բարձրագույններում։ 1914 թ. հունիսին 15-ին Մ. Պապաջանյանը²¹ հեռագրով հայտնում է Կաթողիկոսին, որ «Բարձրագույններում է շնորհվել եւս 14 հոգու, իսկ մնացածների գործը հետաձգվել է մինչեւ աշուն»²²։ Վեհափառ Հայրապետը պատասխան հեռագրում խնդրում է Միքայել Պապաջանյանին միջնորդել կայսեր առջեւ՝ ներում շնորհել նաեւ դատից խուսափած գրող Ավետիս Ահարոնյանին, բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանին, ճարտարապետ Հովհաննես Քաջազնունուն, ինչպես նաեւ փախուստի մեջ գտնվող Սիմոն Գրուզինյանին (Վրացյան), Դրաստամատ Կանայանին, աքսորի դատապարտված Համազասպ Սրվանձտյանին, Համազասպ Օհանջանյանին, հայ հոգեւորականներ Կորյուն վարդապետ Սահակյանին եւ Գրիգոր քհն. Առաքելյանին²³։

1914 թ. հուլիսի 16-ին Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսն իր թիվ 1056 կոնդակով շնորհակալություն է հայտնում Վորոնցով-Դաշկովին, որն այդքան ջանացել էր ազատազրկված հայերին ազատ արձակելու համար եւ հույս է հայտնում, որ «իր բարձրագույն շնորհը բերելով՝ գործը կհասցնի ամբողջական լուծմանը»²⁴։ Կաթողիկոսի համառ ջանքերը պսակվում են հաջողությամբ։ Նրա հետեւողականությունը եւ հասունացող պատերազմը Նիկոլայ Զ-րդին ստիպում են ազատ արձակել բանտարկված առաջնորդներին։ Առաջիկա պատերազմում հայերն էին լինելու Ռուսաստանի դաշնակիցը, եւ ռուսները հենվելու էին այդ առաջնորդների վրա։

Հայ Առաքելական Եկեղեցին Առաջին աշխարհամարտի ժամանակ մեծ ներդրում է ունենում հայկական ազգային կամավորական զորամիավորումների ստեղծման գործում։ Հայկական կամավորական ջոկատները գործելու էին ռուսական Կովկասյան բանակի կազմում։ Դրանք կազմավորվում են Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսի օրհնությամբ եւ վիրահայության առաջնորդ Մեսրոպ եպոս. Տեր-Մովսիսյանի նախաձեռնությամբ։ Կաթողիկոսն օրհնում է կազմավորված եւ ռազմաճակատ մեկնող հայ-

²¹ Մ. Պապաջանյանը 1912–1917 թթ. եղել է Ռուսաստանի 4-րդ Պետական դումայի հայ ազգային պատվիրակության անդամ։

²² Ս. ԿԵՐՏՈՂ, Հայ Առաքելական Եկեղեցին Առաջին աշխարհամարտի տարիներին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2003, էջ 70։

²³ Ս. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆՑ, Հայ Եկեղեցին 1914 թվականին, «Էջմիածին», 1996, Դ., էջ 54։

²⁴ Ս. ԿԵՐՏՈՂ, նշաշխ., էջ 55։

կական ջոկատներին եւ հրամայում «վրեժխնդիր լինել թուրքերից»²⁵: 1914 թ. հոկտեմբերի 15-ին Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսը երկու կոնդակով հանձնարարում է վիրահայուության առաջնորդ Մեսրոպ եպս. Տեր-Մովսիսյանին եւ Երեւանի փոխթեմակալ Խորեն Մուրադբեկյանին այցելել պատերազմադաշտ եւ մանրամասն տեղեկություններ ներկայացնել զինվորականության, ժողովրդի եւ այնտեղ տիրող իրավիճակի մասին: Պատվիրակությունը մեկնում է մի շարք բնակավայրեր, բայց պատերազմական գործողությունների պատճառով նրանց ավելի առաջ գնալ չի հաջողվում²⁶:

Հայրենասեր Կաթողիկոսը 1717 թվակիր կոնդակով դիմում է Կովկասի փոխարքային. «Որպես հայ ժողովրդի հոգեւոր Պետ՝ իմ հովվապետական պարտքն եմ համարում արձագանքել իմ սովյալ զավակների ողբին եւ խնդրում եմ ձերդ պայծառափայլությանը թույլատրել կամավոր նվիրատվությանց ժողովարանքը՝ հօգուտ սովյալ հայ փախստականների»: Նոյեմբերի 12-ին թույլատրվում է Ռուսաստանի ողջ տարածքում կազմակերպել հանգանակություն: Բացի այդ՝ Վեհափառ Հայրապետը կոնդակով դիմում է Կալկաթայի, Ռանգունի եւ Սինգապուրի հայությանը՝ ռազմաճակատում գտնվող հայերին օգնելու համար²⁷:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Կովկասյան ռազմաճակատում ռազմական գործողություններ սկսվելու հենց առաջին օրերից թուրքական բանակի հայ զինվորները կանխամտածված գերի են հանձնվում, որպեսզի ընդգրկվեն ռուսական բանակի հրամանատարության տակ մարտնչող հայկական մարտական ջոկատների մեջ եւ կռվեն թուրքերի դեմ: Հայ զինվորների այս հայրենասիրական քայլը ռուս հրամանատարությունը չի ընդունում այնպես, ինչպես հարկն է: Դա խիստ մտահոգում է Կաթողիկոսին: Այս եւ այլ հարցեր քննարկելու համար Վորոնցով-Դաշկովի առաջարկով 1914 թ. նոյեմբերի 24-ին Կաթողիկոսը ժամանում է Թիֆլիս՝ հանգիպելու Նիկոլայ 2-րդին: Նոյեմբերի 29-ին Կովկասյան փոխարքայի պալատում Կաթողիկոսին ընդունում է Նիկոլայ 2-րդը: Կաթողիկոսը խնդրում է ցարին թույլատրել, որ թուրքական բանակում ծառայած եւ ռուսներին գերի հանձնված հայ զինվոր-

²⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 188:

²⁶ Ա. ԲԱՆԱՆ, էջմիածնի եղբայրական օգնության գլխավոր կարգադիր հանձնաժողովի գործունեությունը: Տե՛ս ԵՊՀ աստվածաբանության ֆակուլտետ, Տարեգիրք, 2015, Ժ., էջ 137:

²⁷ Ս. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆՑ, նշ. աշխ., էջ 58:

ներն ու բժիշկներին հնարավորություն ընձեռվի կռվելու թուրքերի դեմ: Նիկոլայ Զ-րդը խոստանում է բավարարել Կաթողիկոսի խնդրանքը, ինչպես նաև հայտարարում է, որ «հայկական հարցը կլուծվի սպասումների համաձայն»²⁸:

Գերիներին ազատելու գործը հետաձգվում է մինչև 1917 թ.: Նույն թվի մարտի 23-ին Կաթողիկոսը Ռուսաստանում իշխանության եկած Ժամանակավոր կառավարությունից պահանջում է ազատ արձակել հայ գերիներին: 1917 թ. կեսերին Ժամանակավոր կառավարությունն ընդունում է «Գերեվարված թուրքահայերին գերությունից ազատելու մասին օրենք», որով բոլոր ռազմագերիներն ազատվում են²⁹:

Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսի թիվ 1990 կոնդակով եւ նրա անմիջական նախագահությամբ 1914-ի դեկտեմբերի 28-ին ստեղծվում է «Սբ. Էջմիածնի եղբայրական օգնության գլխավոր կարգադիր կազմակերպությունը», որն զբաղվում էր վիրավոր հայ կամավորներին եւ տասնյակ հազարավոր փախստական հայերին օգնություն ցուցաբերելու խնդիրներով: Այդ կազմակերպության բաժանմունքներ են ստեղծվում Երեւանում, Ալեքսանդրապոլում, Թիֆլիսում, Պետրոգրադում, Մոսկվայում եւ այլուր: Էջմիածնի եղբայրական օգնության գլխավոր կարգադիր հանձնաժողովը գործում է մինչև 1919 թ. մայիսը եւ հսկայական գործ է կատարում աղետյալ փախստականներին փրկելու հարցում³⁰:

1918 թ. հայ ժողովուրդը կանգնում է նոր փորձության, նոր արհավիրքի շեմին: Թուրքերը վերագրավում են Արեւմտյան Հայաստանը, ներխուժում Արեւելյան Հայաստան, զավթում Ալեքսանդրապոլը, Սարգարապատը եւ շարժվում դեպի Էջմիածին եւ Երեւան:

Սկսվում է հայերի լինել-չլինելու գոյամարտը: Ժողովուրդը ոտքի է կանգնում «Մահ կամ Ազատություն» կարգախոսով: Նրան ուժ ու կորով էր տալիս Հայոց Եկեղեցին, հայրենասեր Հովվապետը: Նա քաջ հայորդիներին ոգևորում է իր անձնական օրինակով. «Հայոց Կաթողիկոսը նահանջողը չէ... Ասացեք հայ բանակին, որ ես տեղիցս չեմ շարժվում: Ես չեմ թողնում Սբ. Էջմիածինը: Եթե մեր զինվորները չեն կարողանում այն պաշտպանել, եւ թուրքերը մտնելու են Էջմիածին, իմ դիակը պետք է

²⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 60:

²⁹ Ս. ԿԵՐՏՈՂ, նշ. աշխ., էջ 115:

³⁰ Ս. ԿԵՐՏՈՂ, նշ. աշխ., էջ 143, ՀԱՍ ֆ. 472, ց. 1, գ. 15, թ. 1:

գտնեն Սբ. Իջման վայրում»³¹։ Հայկական բանակի հաջողության համար աղոթքի արարողությունից հետո ռազմի դաշտ մեկնող Գարեգին եւ Զավեն եպիսկոպոսներին օրհնելով՝ Կաթողիկոսն ապսպրում է. «Գնացեք, ասացեք հայ զինվորներին, որ նրանք պատասխանատու են ժողովրդի կյանքի համար։ Ասացեք, որ մենք ոչ ոք չունենք մեր կողքին՝ բացի Քրիստոսից, որը մեր միակ ուժն է»³²։ Այս էր նրա պատասխանը էջմիածնից հեռանալու առաջարկին։

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Ա. Շահխաթունու «Խալիլ փաշայի հանդիպումները Արամի հետ» հուշագրությունը, որտեղ նկատելի է Գեւորգ Ե. Սուրենյանցի ապրած ցավը իր հայրենակիցների ողբերգական ճակատագրի հանդեպ։ Թուրքիայի արեւմտյան ռազմաճակատի հրամանատար Խալիլ փաշայի հետ Արամ Մանուկյանի եւ Քաջազնունու՝ 1918 թ. օգոստոսի 31-ին Երեւանում տեղի ունեցած հանդիպումից հետո բանակցողները մեկնում են էջմիածին՝ Կաթողիկոսի մոտ։ Հյուրերին ընդունում եւ նրանց Վեհափառի մոտ է ուղեկցում բազմաթիվ լեզուների գիտակ, Կաթողիկոսի դիվանապետ Տիրայր սրբազանը։ Կաթողիկոսը նրանց առաջարկում է մնալ ճաշելու։ Մինչ ճաշը նրանք այցելում են տաճար, թանգարան, շրջում նաեւ լճի շուրջը, ուր կային մեծ թվով գաղթականներ։ Ճաշի ընթացքում Կաթողիկոսը նստում է կենտրոնում, նրանից աջ՝ գերմանացի զորավարը եւ ավստրիական զորքերի ներկայացուցիչը, իսկ ձախ կողմում՝ Խալիլը եւ Արամը։ Ընդհանուր խոսակցությունը վարում է Տիրայր արք. Տեր-Հովհաննիսյանը։ Հայրենասեր Կաթողիկոսը հարցնում է Խալիլին. «Ինչպե՞ս Ձեզ դուր եկավ էջմիածնի շրջակայքը՝ մանավանդ լճի (նկ. 1) տեսարանը։ Տեսա՞ք անթիվ հայ գաղթականներին, որոնք Ձեր քաղաքացիներն են եղել։ Շնորհակալ եմ, որ այսքանն էլ մնացել են»։ Կաթողիկոսը հրամայում է Տիրայր սրբազանին թարգմանել իր ասածը։ Լսելով թարգմանությունը՝ Խալիլը խոսակցությունը փոխելու համար առաջարկում է խմել Վեհափառի կենացը, իսկ հրաժեշտին ասում է. «Աստված տա, որ հայ ժողովուրդը վերականգնվի, որովհետեւ ձեր ժողովուրդը ես մոտիկից եմ ճանաչում, իբրեւ շինարար եւ աշխատավոր տարր»³³։

³¹ Ա. ՇԱՀԽԱԹՈՒՆԻ, Սարգարաբաղի հերոսամարտը եւ մահափորձ Արամ փաշայի դէմ (Իմ յուշերից), «Հայրենիք», Բոստոն, 1959, օգոստոս, էջ 26։

³² Ա. ՇԱՀԽԱԹՈՒՆԻ, նշ. աշխ., էջ 27։

³³ Ա. ՇԱՀԽԱԹՈՒՆԻ, Խալիլ փաշայի հանդիպումները Արամի հետ, Արամը. մահվան հիսնամյակի առթիվ, Երեւան, 1991, էջ 501–503։

1918 թ. մայիսի 28-ին՝ Հայաստանի Հանրապետության հռչակումից հետո, պետք էր կարգավորել քաղաքական ու հոգեւոր իշխանությունների հարաբերությունները: Այդ նպատակով կազմվում է ժամանակավոր մի «դաշնագիր», որը պիտի լուծեր հիշյալ խնդիրները եւ պահպանվեր մինչեւ ՀԱՀ «Համազգային հիմնագիր եւ ազգային-եկեղեցական ժողովների վերջնական որոշումը»: Այդ «դաշնագիրը» պատմական մեծ ու բացառիկ նշանակություն ունեցող վավերագիր էր, որով եկեղեցին օրհնում էր հայրենի իշխանությունը, իսկ կառավարությունն իր հերթին երաշխավորում Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի եւ Հայոց Հայրապետի «նախամեծար եւ գերիշխան իրավունքները ազգային-եկեղեցական եւ կրոնաբարոյական խնդիրներում»³⁴:

Գեւորգ Ե. Սուրենյանցը լուծում է կյանքի համար կարեւոր եւ հրատապ հարցեր. 1919 թ. օգոստոսի 28-ի կոնդակով թույլատրվում է 6-րդ աստիճանի ամուսնությունը³⁵:

Կաթողիկոսը ուշադիր էր ու հոգատար կրթության գործի նկատմամբ: Նրան հուզում էր հայոց դպրոցը ոտքի կանգնեցնելու խնդիրը, ինչպես նաեւ հոգեւոր ճեմարանի աշխատանքները³⁶:

1920 թ. հունվարի 31-ին Ալեքսանդրապոլում հայոց համալսարանի հանդիսավոր բացման առթիվ Վեհափառ հայրապետը կոնդակ է արձակում (Թ. 26, 1920 թ. հունվարի 8—21), որով ջերմորեն շնորհավորում է այդ հաստատության «մեծարգոյ վերատեսչին, պատուարժան ուսուցչապետերին, դասախօսներին, բոլոր ուսանողներին եւ ուսանողուհիներին»: Նա օրհնում է համալսարանի ուսանողներին՝ մաղթելով լինել ջանասեր, սիրելի հայոց լեզուն, դպրությունն ու պատմությունը, ավարտելուց հետո լինել Հայոց Հանրապետության եւ հայրենիքի ազնիվ ու բարի քաղաքացիներ³⁷:

Կաթողիկոսը նպատակասլաց էր նաեւ բարենորոգումների հարցում. նա դադարեցնում է «Պոլոժենիեի» գործառույթությունը, լուծարում է սինոդը, կազմավորում է Գերագույն հոգեւոր խորհուրդ, վերանայում «Հիասու-

³⁴ Տ. Ե. ՎՐԳ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Հայ եկեղեցին ՀԱՀ տարիներին, «Մենք մեր մասին» (ՀԱՀ 95-ամյակը), 2013, 2/22, էջ 109:

³⁵ ՀԱԱ ֆ. 57, ց. 2, գ. 1469, թ. 24:

³⁶ «Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան», գիրք Ե., Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը Առաջին Հանրապետության տարիներին (1918—1920 թթ.), Երեւան, 1999, էջ 9:

³⁷ «Հայաստանի համալսարան» (օրաթերթ), Ալեքսանդրապոլ, 31-ը հունվարի, 1920: ՏՆՏ նաեւ «Երեւանի համալսարան» 1918—1920 թթ., վավերագրերի ժողովածու, կազմողներ՝ Ֆ. Մամիկոնյան, Ս. Միրզոյան, Երեւան, 1985, էջ 310:

թյան» թույլատրելի սահմանները, արտոնում է երգեհոնի կիրառությունը, նպաստում նոր տոմարի գործածությունը:

Գեւորգ Ե. Սուրենյանցի կաթողիկոսության տարիներին է հայոց տոնացույցում ամրագրվում ապրիլի 11 (24)-ը որպես սգո օր: 1920 թ. մարտի 25-ի նամակով նշանավոր գրող Վրթանես Փափազյանը, որը Վաղարշապատի դպրոցի տեսուչ-տնօրենն էր, Վեհափառին առաջարկում է ապրիլի 11-ը (24) տոնացույց մտցնել՝ «իբրեւ յիշատակ 760 հայ նահատակ մտաւորականների, որոնք ընկան համաշխարհային մեծ պատերազմի օրերին՝ թրքական վայրագ սրից»: Հայրապետական դիվանը հաջորդ օրն իսկ N^o187 շրջաբերականով Երեւանի, Բաքվի, Թիֆլիսի վիճակային հոգեւոր ատյաններին եւ Ղարաբաղի կառավարչին հանձնարարում է հանդիսավոր հոգեհանգիստ կատարել՝ «ի հիշատակ 1915 թ. ապրիլի 11-ին Կ. Պոլսի եւ Հայաստանի բոլոր գավառներում նահատակված թվով մոտ 760 մտավորականների եւ հոգեւորականների»³⁸:

Փորձությունները շարունակվում են: Սկսվում է 1920 թ. թուրքական նոր արշավանքը: Գեւորգ Ե. Կաթողիկոսը, որն Առաջին աշխարհամարտի ժամանակ հույսեր էր կապում օտարի օգնության հետ, հիմա արդեն ապավինում է միայն սեփական ուժերին. «Երկու տարվա կյանքը մեզ սովորեցրեց, որ մենք պետք է պաշտպանենք մեր հայրենիքը, օտարը մեզ չօգնեց եւ չի օգնելու»³⁹:

Հոկտեմբերի 12-ի կոնգակով նա հայ ժողովրդին հորդորում է հայրենիքի պաշտպանության համար ոտքի կանգնել եւ մարտնչել թշնամու դեմ. «...Հայրենիքի պայծառ հորիզոնը նորից մթնեց: Մեր սահմանների վրա նորից գոռում են թնդանոթները, ...ամենքի բերանից լսվում է «գալիս է թշնամին»: Այո, Հայոց ժողովուրդ, գալիս է թշնամին... ի՞նչ ես մտածում դու անել, կովել քաջաբար ու մեռնել հերոսաբար, թե՛ հավիտենական ստրուկ դառնալ կամ պարանոցդ թշնամու սրի առաջ պարզել եւ ոչնչացնել: Հեռու, հեռու քեզանից այդ ինքնակործան միտքը... Ժամանակն է, որ դու զենքը ձեռքիդ պաշտպան հանդիսանաս վտանգված հայրենիքիդ:

³⁸ «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Ե., Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը Առաջին Հանրապետութեան տարիներին (1918–1920 թթ.), Երեւան, 1999, էջ 9:

³⁹ «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան». գիրք ԺԳ., Գեւորգ Ե. Սուրենյանց Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1847–1930), փաստաթղթերի եւ նյութերի ժողովածու, Երեւան, 2005, էջ 525, թիվ 340:

Հայ զորապետներ, հիշեցեք հայրենիքի եւ եկեղեցու պաշտպան Ս. Վարդանին... խաչակնքեցեք ձեզ հանուն հայրենիքի եւ սուրը ձեռքին խոյացեք արծվորեն թշնամու վրա, եւ թող ձեր սպայակույտը եւ քաջարի զինվորները ձեր հետեւից բազենների նման հետեւին ձեզ... Գնա հայ ժողովուրդ, գնա հավատով դեպի մարտի դաշտ, քեզ օգնական Փրկչի սուրբ խաչը, քեզ պահպան մեր ս. Լուսավորչի հզոր Աջը, եւ քեզ ուղեկից Հայոց Հայրապետի աղոթքն ու արտասուքը»⁴⁰:

Կարսի շրջանում տեղի ունեցող կռիվների կապակցությամբ Կաթողիկոսը քաջալերական նամակ է ուղարկում Դանիել Բեկ-Փիրումյանին: Այնտեղ մասնավորապես ասվում է. «Գովում եմ Ձեր տաղանդը, շնորհքը եւ քաջությունը: Օրհնյալ լինեք դուք եւ Ձեր քաջարի սպայակույտը եւ զորքը: Միշտ այդպես քոթկեցեք եւ լավ քոթկեցեք, որ անհետ կորչեն մեր սահմաններից այդ գարշելիները»⁴¹:

1920 թ. նոյեմբերի 29-ին Հայաստանում հաստատվում են խորհրդային կարգեր: Այդ տարիներին Հայոց Եկեղեցին կրում է բավական լուրջ հարվածներ: Սկսվում են աննախադեպ բռնություններ. ձերբակալվում են հոգեւորականներ, բռնագրավվում են Հայոց Եկեղեցու շինական կառույցները, եկեղեցապատկան ու վանքապատկան կալվածքները, եկեղեցական գանձերը, ձեռագրերը, քանդվում են եկեղեցիներ: Այս ամենն անհանգստացնում էր Գեորգ Ե. Սուենյանցին եւ նա լիազոր բանազնացներ է ուղարկում բոլշեւիկյան կառավարություն՝ տիրող լարվածությունը վերացնելու, Հայոց Եկեղեցու ոտնահարված իրավունքները վերականգնելու եւ առգրավվածը վերադարձնելու համար: Զհասնելով որեւէ հաջողության՝ Կաթողիկոսն այնուամենայնիվ շարունակում է հմտորեն վարել իր գործերը:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի եւ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքարանի հետ կապը չի ընդհատվում նաեւ խորհրդային շրջանում: Կաթողիկոսի ուշադրության կենտրոնում են Կոստանդնուպոլսի պատրիարքարանում տեղի ունեցող իրադարձությունները: Սարգարապատի հերոսամարտի հուշահամալիր, Հայոց ազգագրության եւ ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարանի «Փաստաթուղթ» ֆոնդում (այսու-

⁴⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 525, թիվ 340:

⁴¹ «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Ե., Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը Առաջին Հանրապետության տարիներին (1918–1920 թթ.), Երեւան, 1999, էջ 478, թիվ 362, տե՛ս նաեւ ՀԱՍ Ֆ. 57, ց. 5, գ. 222, թ. 18:

հետ՝ թանգարան) պահպանվող թուրքահայ բանասեր, բառագիր Բարսեղ Թուղլաջյանի (գրական անունը՝ Փարս Թուղլաչի (1933–2016) հավաքածուում⁴² պահպանվող Գեւորգ Ե. Սուրենյանցի հինգ բնօրինակ կոնդակները վկայում են այդ մասին: Կոնդակները գրվել են 1922–1923 թթ.: 1922 թ. գրված կոնդակները երեքն են՝ թիվ 591 (1922 թ. հոկտեմբերի 16), թիվ 601 (1922 թ. հոկտեմբերի 23), թիվ 602 (1922 թ. հոկտեմբերի 23): 1923 թ. գրված կոնդակները երկուսն են՝ թիվ 343 (1923 թ. նոյեմբերի 1), թիվ 347 (նոյեմբերի 3): Դրանց բովանդակությունները տարբեր են. հոգեւորականներին լանջախաչով պարգեւատրելու, պանակե կրելու, արքեպիսկոպոսություն շնորհելու, խորհրդային Հայաստանի կառավարությանը սատար կանգնելու եւ այլ հարցերի շուրջ:

Գեւորգ Սուրենյանցի թիվ 591 կոնդակը (նկ. 2) Կ. Պոլսի Հայոց Եկեղեցու քարոզիչ Բարձրապատիվ Տ. Գեւորգ վրդ. Արսլանյանին⁴³ լանջախաչով պարգեւատրելու մասին է: Կաթողիկոսն իր հայրապետական ողջույնն ու օրհնությունն է հղում նրան՝ իրավունք շնորհելով կրծքին կրել վարդապետական ականակուռ լանջախաչը: Կաթողիկոսը լիահույս է, որ Տ. Գեւորգ վրդ. Արսլանյանը «հավատարիմ կմնա Մայր Աթոռին եւ արիաշանությամբ, անձնասիրությամբ կծառայի հայ ժողովրդին»: Կոնդակի վերջում նա մաղթում է ողջություն. «Ողջ լեւր, զօրացեալ ի Տեր եւ յաւետ օրհնեալ ի մենջ. ամէն»⁴⁴: Թիվ 601 կոնդակով (նկ. 3) Վեհափառ պարտավորեցնում է «լուսաւոր եւ ուղղափառ վարդապետութեամբ ուսուցանել ժողովուրդն Աստուծոյ եւ հրահանգելի սէր եւ յերկիր Տեառն Աստուծոյ եւ հաստատուն եւ անխաթար պահել եւ պահպանել զդաւանութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեց-

⁴² Բարսեղ Միքայելի Թուղլաջյանի հավաքածուն թանգարան է բերվել 2013 թ.:

⁴³ Գ. Արսլանյանը եղել է Հայ Եկեղեցու շահերի եւ նրա ավանդական իրավունքների աննկուն պաշտպաններից մեկը: Ծնվել է 1865-ին Ակնի Բինկյան գյուղում՝ մեծահարուստի ընտանիքում: 1895 թ. ջարդերի ժամանակ կորցրել է կնոջը, որից հետո նվիրվել է Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցուն եւ ծառայել իր ժողովրդին: Մասնակցել է որբահավաքման գործին՝ խնամելով ու դաստիարակելով շուրջ 200 որբերի Տիվրիկից եւ Սեբաստիայից: 1901 թ. ստացել է վարդապետական աստիճան, 1922–1927 թթ. եւ 1944–1951 թթ. պաշտոնավարել է որպես թրքահայոց պատրիարքական տեղապահ: Արսլանյանին հաջողվել է մեծ դժվարությամբ ու երկարամյա պայքարով տնտեսական և դրամական տեսանկյունից ամրապնդել Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանը: Տե՛ս Ա. ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Կոստանդնուպոլսի հանգուցյալ պատրիարքական տեղապահ երջանկահիշատակ Տ. Գեւորգ արքեպիսկոպոս Արսլանյանը եւ նրա կտակը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, «Էջմիածին», 1955, է., էջ 7:

⁴⁴ ՀԱՊԹ՝ 881/13:

ւոյ»։ Այնուհետեւ շարունակում է պատգամների շարքը։ Իսկ վերջում մաղթում է. «Ազնիւ ծառայ բարի եւ հաւատարիմ, որովհետեւ ի սակաւառատ հաւատարիմ եղեր, ի վերայ բազմաց կացուցից զ Քեզ, մուտ յուրախութեան Տեառն Քո»⁴⁵։

Թիվ 602 կոնդակով (նկ. 4) Գ. Արսլանյանին եպիսկոպոսական օծման արժանացնելուց հետո, որպէս խրախուսանք ապագա գործողությունների համար, նրան շնորհվում է պանակե կրելու իրավունք⁴⁶։

Թիվ 343 (1923 թ. նոյեմբերի 1) կոնդակով (նկ. 5) Սուրենյանցը կոչ է անում սատար կանգնել Խորհրդային Հայաստանին, շենացնել երկիրը, բարելավել տնտեսական վիճակը⁴⁷։ Թիվ 347 (1923 թ. նոյեմբերի 3) կոնդակը (նկ. 6) դարձյալ ուղղված է Կ. Պոլսի պատրիարքական տեղապահ Տ. Գէորգ Արսլանյանին. «...Արդ՝ այսու Հայրապետական կոնդակաւ շնորհեմք Ձեզ զպատիւս Արքեպիսկոպոսութեան հաւատալով, զի վարձատրութեամբս այսու առաւել եւս ջանասցիս արդարացուցանել զյոյս մեր գործելով յօգուտ եկեղեցւոյս եւ քեզ հաւատացեալ հօտի, որ ի Թուրքիա»⁴⁸։

1923 թ. նա նախաձեռնում է Սբ. Էջմիածնի Մայր տաճարի հարավային զանգագատուն-գմբեթի վերականգնումը, իր տեղակալ Խորեն արք. Մուրադբեկյանին հանձնարարում է բանակցություններ սկսել կառավարության հետ՝ Մայր Աթոռում հոգեւոր բարձր դպրոցը վերաբացնելու նպատակով։

Գեւորգ Ե. Սուրենյանցի առողջական վիճակը վատանում է 1930 թ. ապրիլի 21-ից։ Այս մասին Էջմիածնի հոգեւոր խորհուրդը շրջաբերական է ուղարկում թեմերի առաջնորդներին՝ խնդրելով աղոթել Վեհափառ Հայրապետի առողջության եւ արեւշատության համար։ Նրան փրկելու բժիշկ Ազիզյանի ջանքերն ապարդյուն են անցնում։ Կաթողիկոսը կնքում է իր մահկանացուն 1930 թ. մայիսի 8-ին՝ ժամը 11-ին։ Գեւորգ Ե. Սուրենյանցին, համաձայն իր ցանկության, հուղարկավորում են Մայր տաճարի մուտքի մոտ՝ հարավային կողմում, Մակար Կաթողիկոսի շիրիմին կից։

Այսօր, երբ հայ ժողովուրդն ապրում է ծանր ժամանակներ, կորցրել ենք Արցախը, վտանգված է Հայաստանի պետականությունը, առա-

⁴⁵ ՀԱՊԹ 8819/14։

⁴⁶ ՀԱՊԹ 8819/15։

⁴⁷ ՀԱՊԹ 8819/16։

⁴⁸ ՀԱՊԹ 8819/17։

վել արդիական են դառնում մեր հայրենասեր ու հայրենավեր հոգեւոր գործչին անդրադառնալը եւ նրա միջոցով ժողովրդի ոգին բարձրացնելն ու գալիքի հանդեպ հույս ներշնչելը:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Գեորգ Ե. Սուրենյանց, կաթողիկոս, հայրապետ, ազգանպաստ:

РЕЗЮМЕ

В статье представлена деятельность католикоса Геворга Суренянца на благо армянского народа. Она преимущественно основана на архивных документах, воспоминаниях и впечатлениях современников, оригинальных кондаках Геворга V Суренянца, хранящихся в фонде «Документ» Музея этнографии армян.

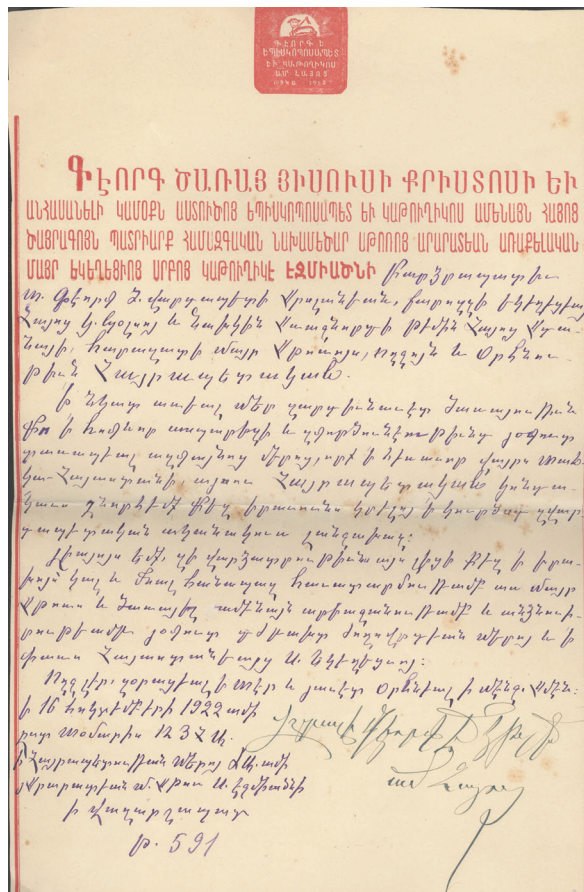
Цель статьи – восстановить историческую память армянского народа, обратившись к событиям первой половины XX века, в которых Верховный Патриарх сыграл значительную роль.

Своими делами Геворг Суренянц завоевал любовь и сочувствие армянского народа. Его деятельность важна не только для Апостольской Церкви, но и для истории армянского народа в целом. Геворгу V Суренянцу было суждено увидеть геноцид своего народа, героические майские сражения 1918 года, провозглашение и падение Первой республики Армения, советизацию Армении. Он также был Католикосом в советское время, когда церковь подвергалась серьезным преследованиям. Имело огромное значение его обращение к армянам всего мира, в котором он призывал поддержать Советскую Армению и улучшить ее экономическое положение.

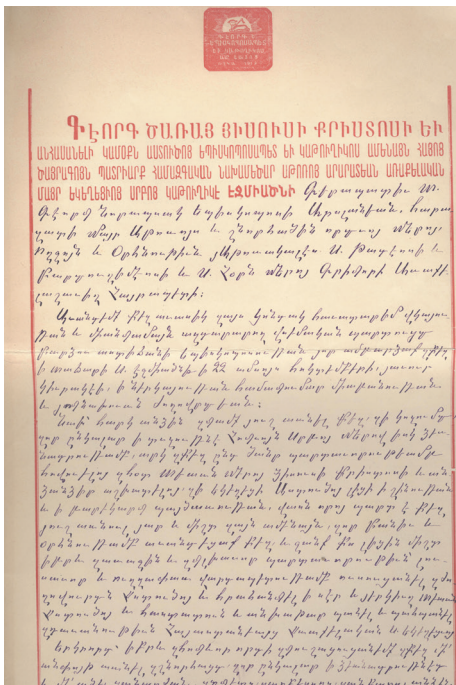
Сегодня, когда армянский народ переживает трудные времена: мы потеряли Арцах, наша государственность находится под угрозой, более уместно обратиться к нашему патриотическому духовному деятелю и поднять дух народа через его образ с намерением вселить надежду на будущее.

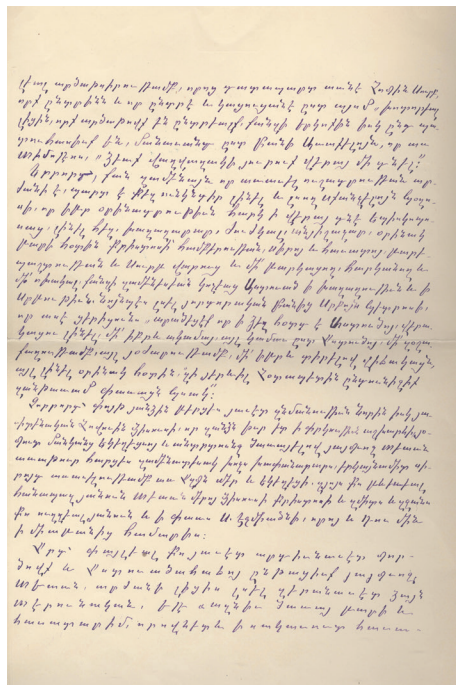
Նկ. 1. Ա. Էջմիածինը եւ Ներսիսյան լիճը: Նկարը՝ Ա. Վրույրի: ԺԹ. դարի վերջ:

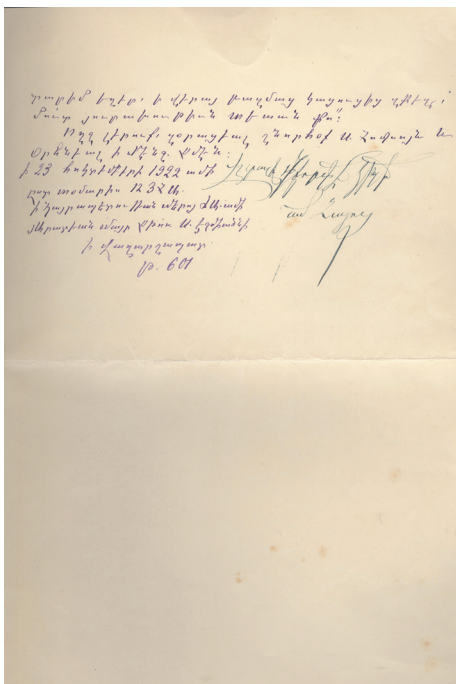
Նկ. 2. Կոնդակ 591, ՀԱՊԹ 8819/13

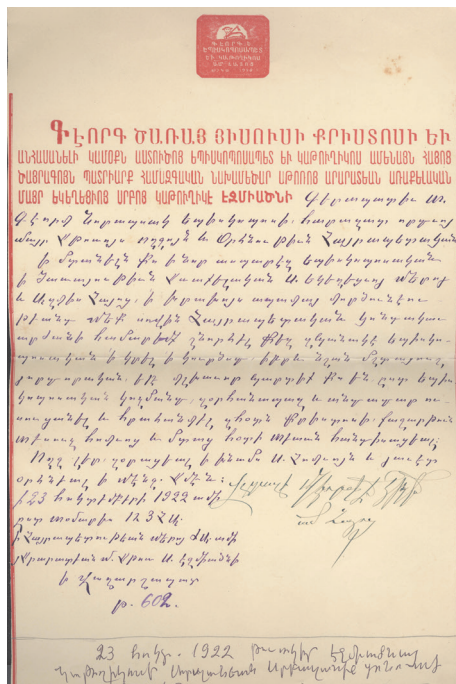
Նկ. 3ա. Կոնդակ 601 ա, ՀԱՊԹ 8819/14

Նկ. 3բ. Կոնդակ 601

Նկ. 3գ. Կոնդակ 601

Նկ. 4. Կոնդակ 602, ՀԱՊԹ 8819/15,8819/14

Նկ. 5գ. Կոնդակ 343

Նկ. 7. Խմբանկար՝ «Նորին վեհափառություն Գեորգ Ե. Կաթողիկոսը բարձրաստիճան հոգեւորականների հետ»։ Լուսանկարն արվել է էջմիածնում, որի դարձերեսի ձեռագիր գրությունը ներկայացնում է պատկերված բոլոր անձանց ինֆնությունը:

Առաջին շարքում. կենտրոնում, գավազանը ձեռքին՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Գեորգ Ե-ն է, 2. հորեն արհեստական տեղապահ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Է Անդամ Գերագույն Հ. խորհրդի, 3. Բագրատ արհեստական, Անդամ Գերագույն Հ. խորհրդի, 4. Մատթեոս արհեստական՝ Առաջնորդ Բավլի թեմի, 5. Գարեգին արհեստական՝ Անդամ Գերագույն Հ. խորհրդի:

Երկրորդ շարք. ձախից աջ՝ Արտակ եպիսկոպոս՝ առաջնորդ Սյունաց թեմի, բժշկապետ Անդրիաս Սալթիկյան՝ Նոր Նախիջևանի թեմական խորհրդի անդամ և թեմի պատգամավոր, Գեորգ արհեստական՝ Վրաստանի թեմի առաջնորդ, հայկաբան Ստեփանոս Մալխասյան՝ Վրաստանի թեմական խորհրդի անդամ և թեմի պատգամավոր, Գյուտ եպիսկոպոս՝ Գերագույն խորհրդի անդամ, իրավաբան Իսահակ Ամիրյան՝ Բավլի թեմական խորհրդի անդամ և թեմի պատգամավոր:

Երրորդ շարք. ձախից աջ՝ Պողոս Բանան Բիդիկյան՝ Նոր Նախիջևանի թեմի առաջնորդական փոխանորդ, Գրիգորիո վարդապետ՝ Հյուսիսային Կովկասի թեմի կառավարիչ, Ռուբեն Մ. վարդապետ Իրաֆի (Բաղդադի) թեմի կաթողիկոսական պատվիրակ, գործարանատեր Վոսադ Գարադոյան՝ Շիրակի թեմի Հ. խորհրդի անդամ և թեմի պատգամավոր, Իսահակ Մ. Վարդապետ՝ Շիրակի թեմի առաջնորդ, Հակոբ Բանան Խաչվանյան՝ Առաջնորդական փոխանորդ Սյունաց թեմի, Վրթանես Մ. Վարդապետ՝ Արցախի (Դարաբադի) թեմի առաջնորդ:

Խմբանկարը քանդաւանի «Ֆոտո» ֆոնդի հավաքածուից է՝ ՀԱՊԹ 8819/1:

SUMMARY

The article aims to present the activities of Catholicos Gevorg V Surenyants for the benefit of the Armenian people. It is based mainly on archival documents, memoirs and impressions of contemporaries, the original encyclicals of Gevorg V Surenyants stored in the “Document” storage of the Museum of Armenian Ethnography.

The purpose of the article is to restore the historical memory of the Armenian people by referring to the events of the first half of the XX century, in which the Supreme Patriarch played a significant role.

Gevorg V Surenyants won the love and sympathy of the Armenian people by his deeds. The work he has done was important not only for the Armenian Apostolic Church, but for the history of the Armenian people as well. Gevorg V Surenyants was destined to see the genocide of his people, the heroic battles of May 1918, the proclamation and fall of the First Republic of Armenia and its sovietization. He was the Catholicos during the Soviet era, too, when the Church was severely persecuted. His appeal to Armenians all over the world, in which he called for supporting Soviet Armenia and improving its economic condition, was of great significance.

Today, when the Armenian people are going through difficult times – we have lost Artsakh and our statehood is under threat, it is more relevant to turn to this patriotic religious figure and raise the spirit of the people through his image with the intent on inspiring hope for the future.

